

مبانی و محدودیت‌های آزادی اطلاعات و قرآن کریم

عیسی زارعی^۱ - نیره خداداد شهری^۲

چکیده

حق دسترسی به اطلاعات و گردش آزاد اخبار به عنوان یکی از حقوق بنیادین شهروندی از اصول پذیرفته شده جهان امروز است. دسترسی مردم به اطلاعات از جمله حقوقی است که تامین آن وظیفه و نیز به سود دولت‌هاست. امروزه ایجاد امکان قانونی برای دستیابی به اطلاعات رسمی درباره فعالیت‌های مسئولان و دستگاه‌های دولتی، بخشی اساسی از وظایف حکومت‌ها در قبال مردم و نماد مشارکت‌جویی و مردم‌سالاری است. پژوهش حاضر تلاش نموده است، علاوه بر کاوش در تاریخچه و مفاهیم آزادی اطلاعات، مبانی و الزامات و حق دسترسی به اطلاعات را در آیات شریفه قرآن کریم بررسی کرده، نیز محدودیت‌های آن را از نگاه کتاب آسمانی تحلیل نماید. بررسی حاضر نشان داد که بسیاری از اصول آزادی اطلاعات در قرآن کریم مورد اشاره و تأکید قرار گرفته است. لذا برای تحقق آزادی اطلاعات، می‌توان مواردی همچون تعریف دقیق قلمرو و استثنای آزادی اطلاعات، تسهیل دسترسی به اطلاعات، حمایت از افشاکندگانی، اطلاع‌رسانی فعال و به موقع و اصلاح قوانین مغایر با اطلاع‌رسانی را مورد تأکید قرار داد.

کلیدواژه‌ها: آزادی اطلاعات، حق دسترسی به اطلاعات، قرآن کریم، محدودیت‌های اطلاعات.

۱. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان * نویسنده مسئول
eazarei@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی‌ارشد مطالعات آرشیوی، دانشگاه الزهراء (shahri.lib.@gmail.com) (۶۵).

دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۳ - پذیرش: ۱۳۹۴/۳/۳۰

مقدمه

حق دسترسی به اطلاعات و گردش آزاد اخبار به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشری و شهروندی از اصول پذیرفته شده جهان امروز است. دسترسی مردم به اطلاعات و آگاه بودن آنان از اخبار پیرامونی خود از جمله حقوقی است که تامین آن وظیفه و نیز به سود دولت‌هاست. بدین لحاظ حق قانونی افراد برای به دست آوردن اطلاعات درباره فعالیت‌های حکومت خود، بخشی اساسی از مردم‌سالاری است.^۱ آزادی اطلاعات در ابتدا به عنوان یک حق بنیادین از سوی سازمان ملل به رسمیت شناخته شد. در سال ۱۹۴۶م، مجمع عمومی سازمان ملل قطعنامه‌ای را تصویب کرد که بیان می‌داشت: «آزادی اطلاعات یک حق بنیادین بشری است و... سنگ بنای تمامی آزادی‌هایی است که سازمان ملل وقف آن است». البته آزادی اطلاعات نه به عنوان یک اصل مجزا در میان ابزارهای حقوق بشر، بلکه به صورت بخشی از حق بنیادین آزادی بیان، که شامل حق جست‌وجو، دریافت و به اشتراک نهادن اطلاعات است، مطرح گردید.^۲

از سوی دیگر، قرآن راهنمای انسان برای دستیابی به کمال است و نقش مؤثری در هدایت انسان‌ها برعهده دارد. زندگی حقیقی و حیات طیبه در پرتو عمل به دستورها و رهنمودهای قرآن شکل می‌گیرد؛ چرا که قرآن روش درست زیستن را می‌آموزد. بدین رو بررسی تحلیلی مباحث روز با تکیه بر آموزه‌های این منبع لایزال الهی و انتقال و تسری آن در جامعه، وظیفه خطیر پژوهشگران و محققان است. بنابراین پژوهش حاضر بر آن است که ضمن اشاره به مبانی و محدودیت‌های آزادی اطلاعات، مشخص نماید که آیا می‌توان

-
۱. حکیمی تهرانی، محمد مهدی، «آزادی اطلاعات؛ با نگاهی بر قانون انتشار و دسترسی»، دوفصلنامه فقه و حقوق ارتباطات، سال اول، ش ۲، ۱۳۹۱ش، ص ۱۱۵-۱۴۸.
 ۲. نمک دوست تهرانی، حسن، «حق دسترسی به اطلاعات: بنیان‌ها، روند جهانی و جایگاه ایران»، رسانه، ش ۵۳، بهار ۱۳۸۲، ش ۵۳، ص ۵۰-۶۶.

این اصول و مبانی را در بطن آیات قرآن مورد بحث و بررسی قرار داد؟

فرضیه پژوهشی

در برخی از آیات قرآن کریم به الزامات و محدودیت‌های آزادی اطلاعات اشاره شده است.

هدف پژوهش

هدف کلی این پژوهش، شناسایی آیات مرتبط با آزادی اطلاعات در قرآن کریم است.

ضرورت و اهمیت تحقیق

ضرورت و اهمیت تحقیق در چرایی آزادی اطلاعات نهفته است. اطلاعات همچون جریان خون در بدن انسان که حیات و سرزندگی بدان می‌بخشد، باید در سراسر جامعه ساری و جاری باشد. آزادی اطلاعات بدین معناست که افراد و نهادها، اطلاعات در دسترس خود را به انحصار خویش درنیاورند و به غیر از موارد محدودی که در این پژوهش به آنها اشاره خواهد شد، این منابع ارزشمند را در اختیار آحاد مردم برای بهره‌برداری قرار دهند. از سوی دیگر شایسته است در جامعه اسلامی، مبانی و اصول مسائل نوین با تکیه بر کتاب آسمانی تدوین گردد تا تمام جهت‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی رنگ و بوی الهی به خود بگیرد. لذا ضروری است موضوع یادشده نیز در میان آیات قرآنی مورد کاوش قرار گرفته، ابعاد مختلف آن بحث و بررسی شود.

پرسش‌های پژوهش

۱. آیا می‌توان بر تکیه بر آیات قرآن، از آزادی اطلاعات سخن گفت؟
۲. کدام یک از آیات قرآن بر مبانی آزادی اطلاعات و الزامات آن دلالت دارد؟
۳. کدام یک از آیات قرآن بر محدودیت‌های آزادی اطلاعات دلالت دارد؟

پیشینه پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد در موضوع آزادی اطلاعات در قرآن کریم پژوهش مستقلی

تاکنون صورت نگرفته است. گرچه در خصوص جنبه‌های مختلف این بحث در موضوعاتی چون آزادی بیان در اسلام، آزادی بیان در قرآن و سیره معصومین^۱، آزادی عقیده در اسلام، آزادی اندیشه در اسلام و... تحقیقات قابل توجهی انجام گرفته است؛ اما تحقیق مرتبط با موضوع این مقاله، پژوهشی است با عنوان «مبانی فقهی حق بر اطلاعات»^۱ که در آن ساریخانی و اکرمی سراب (۱۳۹۱) آزادی اطلاعات را از منظر فقهی بررسی کرده‌اند.

روش پژوهش

روش به کار رفته در این تحقیق، تحلیل محتوای توصیفی است که به شیوه اسنادی کتابخانه‌ای انجام شده است. همچنین برای تحلیل محتوای آیات از شیوه سیاق استفاده شده است. بررسی سیاق در تفسیر آیات به مثابه روش تحلیلی متن الهی و مطالعه در چگونگی چینش این متون است.^۲ این شیوه در واقع همان قرینه مصداقی یا نشانه درون متنی است که ترکیب صدر و ذیل کلام، شکل‌دهنده آن می‌باشد.^۳

مبانی و الزامات آزادی اطلاعات

پژوهشگران الزامات، اصول و مبانی مختلفی را برای آزادی اطلاعات برشمرده و از جنبه‌های مختلف آن را مورد مذاقه قرار داده‌اند.^۴ تعدادی از این معیارها که از موارد و

۱. ساریخانی، عادل و روح‌الله اکرمی سراب، «مبانی فقهی حق بر اطلاعات»، حکومت اسلامی، سال هفدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۵)، ۱۳۹۱ش، ص ۳۷-۶۰.

۲. پورحسین، قاسم، «سیاق در قرآن»، پیام جاویدان، ش ۵، ۱۳۸۳ش، ص ۳۰-۴۷.

۳. ربانی، محمدحسن، «نقش سیاق در تفسیر»، پژوهش‌های قرآنی، ش ۲۷ و ۲۸، ۱۳۸۰ش، ص ۳۲۲-۳۴۱.

۴. همان‌جا؛ اسماعیلی، محسن، «آزادی ارتباطات و اطلاعات در حقوق و معارف اسلامی»، رسانه، سال هجدهم، ش ۱، ۱۳۸۶ش، ص ۲۴۵-۲۶۱؛ نمک دوست تهرانی، حسن، «حق دسترسی به اطلاعات:

←

مصادیق مهم تأمین‌کننده حق آزادی اطلاعات به شمار می‌روند و جایگاه بالاتری دارند، گزینش شده و در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند. بدین رو در ادامه با برشمردن یکایک این الزامات، هریک از آنها جداگانه در آیات شریفه قرآنی بررسی و تحلیل شده است:

۱. مشارکت مردمی و حضور دائمی در صحنه

در دنیای معاصر، آزادی اطلاعات به عنوان لازمه دموکراسی مشارکتی شناخته شده و به دلیل کارکردهای مفیدش، اکسیژن مردم‌سالاری لقب گرفته است؛ زیرا اگر مردم ندانند در جامعه آنها چه می‌گذرد و اگر اعمال حاکمان و مدیران جامعه از آنها پنهان باشد، قادر نخواهند بود در اداره امور جامعه نقش ایفا کرده، سهم مهمی داشته باشند. در قرآن کریم، مشاوره با دیگران و استفاده از عقل جمعی در کارها همواره به انحای مختلف مورد تاکید قرار گرفته است و حتی پیامبر اسلام نیز به مشاوره با اصحاب و یاران سفارش شده است: (وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ....) (آل عمران/۱۵۹). در جایی دیگر از اجابت‌کنندگان دعوت پروردگار و برپادارندگان نماز به عنوان کسانی یاد می‌کند که اعمال و رفتار خویش را با مشورت به انجام می‌رسانند: (... وَأْمُرْهُمْ سُورَىٰ بَيْنَهُمْ...) (شوری/۳۸).

از سوی دیگر آگاهی افراد جامعه از اطلاعات جاری در دستگاه‌های دولتی، به نظارت بیشتر آنان و به برپا داشتن امر به معروف و نهی از منکر در سطح جامعه خواهد انجامید. جایگاه رفیع آمران به معروف و ناهیان از منکر بارها در قرآن کریم اشاره شده است، به‌گونه‌ای که از چنین افرادی به عنوان رستگاران یاد شده است: (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...) (آل عمران/۱۰۴). و نیز امتی که ایمان حقیقی داشته و چنین رویکردی را دنبال می‌نمایند، بهترین امت نامیده شده است: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...) (آل عمران/۱۱۰). در جایی دیگر اشتغال به این عمل، همپای پرداخت زکات و برپایی

→ بنیان‌ها، روند جهانی و جایگاه ایران»، رسانه، ش ۵۳، بهار ۱۳۸۲ ش، ص ۵۰-۵۶.

نماز دانسته شده است: (الَّذِينَ إِن مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ...) (حج/۴۱). گذشته از آن، در اقامه این سفارش اکید، تفاوتی میان زن و مرد قائل نشده است، چرا که زنان نیز در کنار مردان در برابر سرنوشت جامعه مسئولیت و تعهد دارند: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ...) (توبه/۷۱). قرآن کریم یادآوری می‌نماید که ترک امر به معروف و نهی از منکر، جامعه را به سمت فساد و انحراف و رواج ظلم و ستم و گناهکاری سوق خواهد داد: (فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ ...) (هود/۱۱۶).

۲. تعلق اطلاعات به مردم

مبنای دیگر برای دفاع از آزادی اطلاعات و دسترسی به اطلاعات دولتی آن است که در یک جامعه مردم‌سالار، کل حکومت و اطلاعات آن به مردم تعلق دارد و حاکمان و مدیران جامعه، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، نماینده و وکیل مردم هستند. بر این اساس، هر مالکی می‌تواند به دارایی خود دسترسی داشته باشد و از چند و چون اداره آن مطلع شود. اطلاعات موجود در دستگاه‌های حکومتی به حکومت تعلق ندارد، بلکه از آن مردم است و حکومت به نمایندگی از مردم از آن اطلاعات نگهداری می‌کند. خداوندی که آسمان‌ها و زمین را به حق و انسان‌ها را به زیباترین صورت آفریده است و بازگشت همه را به سوی خویش می‌داند: (خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ) (تغابن/۳)، چگونه ممکن است اطلاعات را متعلق به مردم نداند و او را در تصاحب و استفاده تام و تمام از آن ذی حق نشناسد. علاوه بر این، از نظر قرآن کریم قبل از آنکه بشر بتواند فعالیتی بکند و قبل از آنکه دستورهای دین به وسیله پیامبر به مردم اعلام شود، نوعی علاقه و ارتباط میان انسان و مواهب خلقت هست و این مواهب متعلق به انسان و حق انسان است؛ مثل اینکه می‌فرماید: (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً...) (بقره/۲۹). نمونه‌هایی از این حقوق، درس خواندن و دانا شدن، رأی دادن، فکر کردن و اراده آزاد داشتن، حق والدین در حضانت طفل، حق سکونت در

وطن، حق تساوی در کسب و کار و مالکیت (نساء/۳۲)، برابری در تمامی حقوق طبیعی (حجرات/۱۳)، عدالت (نساء/۵۸)، حق حیات و زندگی (مائده/۳۲) است. همچنین در آیات الهی تصریح شده است که حقوق انسان‌ها و دفاع از آن لازم و امری بایسته است (آل عمران/۷۵) و حتی برای دفاع از حقوق توده‌های مردم، بی‌توجه به دین و مذهب و رنگ و نژاد می‌بایست اقدام کرد و از نظر شریعت اسلام این دفاع لازم و واجب است: (وَ مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ...) (نساء/۷۵). بنابراین آزادی اطلاعات و دسترسی به آن را می‌توان یکی از حقوق ذاتی مردم دانست و حکومت‌ها موظف به اجرای آن در سطح جامعه می‌باشند.

۳. پاسخ‌گویی (الزام به انتشار)

حق دسترسی مردم به اطلاعات موجود در دستگاه‌های حکومتی مقدمه پاسخ‌گویی حکومت به شمار می‌رود. وقتی مردم از چند و چون اداره امور خود آگاه شوند، ممکن است ده‌ها پرسش یا نکته مبهم در این باره برای آنها مطرح شود. حکومت پاسخ‌گو، حکومتی است که این پرسش‌ها و نکته‌های مبهم را با گوش باز می‌شنود و به آنها پاسخ معقول می‌دهد. این مسئله از قاعده الزام به انتشار نیز نشئت می‌گیرد. نهادهای دولتی همواره باید ملزم به انتشار اطلاعات کلیدی باشند. تحقق آزادی اطلاعات مستلزم آن است که نهادهای دولتی نه تنها به درخواست دریافت اطلاعات پاسخ مثبت دهند، بلکه باید اسناد، مدارک و اطلاعات مورد توجه عموم را به طور مستمر منتشر کنند. از همین رو در قوانین حق دسترسی، هم الزام عمومی به انتشار و هم مقوله بندی اطلاعاتی که باید انتشار یابند، پیش‌بینی می‌شوند. در قرآن کریم، مقابله با شایعه‌ها و اطلاع‌رسانی صحیح و به موقع، از وظایف حکومت برشمرده شده و آن را مایه پیشگیری از گمراهی و انحراف دانسته است: (وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ...) (نساء/۸۳).

بدین رو پاسخ‌گویی مسئولان سبب اعتماد مردم به آنها و در نتیجه همکاری مردم با مسئولان در تمام امور خواهد شد و از سوی دیگر اگر اولیای امور خود را در معرض انتقاد قرار دهند و پاسخ‌گو باشند، اشتباهات آنان در بسیاری از مسائل برطرف می‌گردد. اگر

پاسخ‌گویی در حکومت‌های دیگر به شکل قانون یا یک توصیه باشد، در حکومت اسلامی، وظیفه، تکلیف و واجب الهی به شمار می‌رود. آیه ۹۳ سوره نحل (...وَلْتَسألنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)، تأکید می‌کند که انسان‌ها در قبال اعمال خویش، متعهد و مسئول - اند. این مسئولیت در اسلام، فراگیر بوده و هیچ کس از مسئول بودن، و مورد سؤال قرار گرفتن استثنا نیست. بدیهی است یکی از جنبه‌های این پاسخ‌گویی می‌تواند با آزادی مردم در دسترسی به اطلاعات دولتی متجلی شود و جامعه عمل پویانده شود.

۴. حمایت از هشداردهندگان

کسانی که اطلاعات خطاها و اشتباهات را منتشر می‌کنند (هشداردهندگان) نیز باید حمایت شوند. این افراد باید در برابر هرگونه مجازات قانونی، اجرایی یا استخدامی به دلیل افشای اطلاعات مربوط به خلاف کارها محافظت شوند. مقصود از خلاف کاری، ارتکاب جرم، پیروی نکردن از الزام‌های قانونی، رعایت نکردن عدالت، فساد و فریبکاری، یا بدکاری جدی در یک نهاد حکومتی است. قرآن کریم، وجود اصلاحگران و هشداردهندگان در اجتماع را ضامن بقای جامعه دانسته و تصریح کرده که این افراد باید در جامعه صاحب قدرت و جایگاه و نفوذ باشند تا هشدار و اندازشان تأثیر داشته باشد: (فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ) (هود/۱۱۶). این آیه تصریح می‌کند که امت‌های هلاکت شده پیشین، فاقد جمعیتی از مصلحان دلسوز و بازراننده مردم از فساد و تباهی بودند. بنابراین در جامعه اسلامی هشداردهندگان و ناصحان و به ویژه کسانی که - با رعایت ملاحظات قانونی و شرعی که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد - اخبار و اطلاعات را در اختیار مردم می‌گذارند، باید تکریم شوند و از تهدید و تحدید آنها در میان جامعه می‌باید پرهیز نمود.

۵. لزوم مبارزه با فساد

افزون بر فراهم نمودن زمینه‌های مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌های راجع به مسائل عمومی و نیز نظارت مردم بر عملکرد مدیران جامعه، حق دسترسی به اطلاعات موجود در

دستگاه‌های دولتی، ابزار مهمی برای مبارزه با فساد اداری نیز می‌باشد. به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، شفافیت، کلیدی‌ترین روش برای جلوگیری از فساد، کشف فساد و حمایت از تمامیت حکومت است. بدون تردید وقتی مردم از میزان بودجه کشور، چگونگی تخصیص آن به دستگاه‌های حکومتی و چگونگی مصرف آن و قراردادهایی که این دستگاه‌ها با اشخاص مختلف و به مناسبت‌های مختلف منعقد می‌کنند، دسترسی داشته باشند، بسیاری از زمینه‌های فساد اداری و مالی از بین می‌رود. قرآن کریم تصریح می‌کند که خداوند فساد را دوست ندارد: (... وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ) (بقره/۲۰۵؛ قصص/۷۷) و بارها مردم را از فسادگری و فسادانگیزی در جامعه نهی می‌کند: (... وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) (بقره/۶۰؛ هود/۸۵؛ اعراف/۷۴؛ عنکبوت/۶؛ شعراء/۱۸۳) و فسادانگیزان را از زیانکاران می‌داند: (الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) (بقره/۲۷). همچنین در قرآن کریم، فسادگری و نصیحت‌ناپذیری، از نشانه‌های نفاق و دورویی دانسته شده است؛ چنان‌که در آیه ۱۱ سوره بقره آمده است: «وهنگامی که به آنان گفته شود: در زمین فساد نکنید، می‌گویند: ما فقط اصلاح‌کننده‌ایم!». بنابراین مسئولان حکومتی می‌بایست زمینه‌های گسترش فساد را در جامعه از بین ببرند. بدون شک یکی از راه‌های جلوگیری از ایجاد و گسترش فساد، اطلاع‌رسانی مداوم به مردم و جریان آزاد اطلاعات در سطح جامعه است.

۶. گسترش عدل

عدل وظیفه اصلی و در حقیقت دلیل وجود حکومت است، نه تنها به معنای تلافی‌کننده آن در خصوص رسیدگی به شکایات، بلکه به معنای عدل توزیعی؛ یعنی ایجاد تعادل و موازنه در توزیع منافع و امتیازات است. مطالبه فراهم کردن عدل در سطح جامعه، در قرآن کریم بسیار بارز است. مسلمانان، در هر سطحی، شخصی باشد یا عمومی، در داد و ستد با دوستان و دشمنان، مسلمانان و غیرمسلمانان، هم در گفتار و هم در کردار، ملزم به رعایت انصاف و عدل‌اند. عدل جزء اصلی ایمان است و برپایی اصل عدل محدود به محیط دادگاه یا مجموعه‌ای از دستورات رسمی نیست، بلکه به

جایگاه والای عدل در سلسله مراتب ارزش‌های اخلاقی و معنوی اسلامی فرمان می‌دهد. این مقصود آیه‌ای از قرآن است که اعلام می‌کند: عدل باید غایت نهایی دین باشد (حدید/۲۵). خدای متعال نه تنها خود به حق و عدالت داوری می‌کند: (وَاللَّهُ يَفْضِلُ بِالْحَقِّ... (غافر/۲۰)، بلکه از بندگان خویش نیز می‌خواهد به هنگام قضاوت میان مردم، به عدالت داوری کنند: (...وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا) (نساء/۵۸) و به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...) (نحل/۹۰). در آیات شریفه الهی، حتی به لزوم رعایت عدل و انصاف در سخن نیز اشاره شده است: (...وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا... (انعام/۱۵۲) و در جایی دیگر از رفتارهای غیر عادلانه با مخالفان، با انگیزه کینه و دشمنی منع شده‌اند: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا...) (مائدة/۲). بدین رو، عدل و عدالت یکی از سفارش‌های مؤکد آیات الهی محسوب شده و رعایت و التزام به آن، در تمامی شئون زندگی فردی و اجتماعی مورد تأکید قرار گرفته است. بدیهی است آزادی اطلاعات می‌تواند، عدالت دسترسی به اطلاعات را در میان آحاد و طبقات مختلف مردم در سطحی گسترده برقرار نماید.

۷. حق جویی و حقیقت‌طلبی

تأکید اسلام بر لزوم به کارگرفتن اندیشه و روشنگری و آگاهی بخشی و بیان حقایق بر کسی پوشیده نیست. واژه‌های حق و حقیقت، ارزشمندترین و زیباترین واژه‌ها برای انسان معرفت‌جو است. این حس حقیقت‌جویی است که آدمی را از حیوانات جدا و ممتاز می‌سازد و لذا کشف حقیقت بالاترین لذت معرفت را برای او به ارمغان می‌آورد. تمامی آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی و عملی اسلام در این مسیر قرار دارد.^۱ خداوند، آن

۱. رستمی‌زاده، رضا، «دانش پژوهی و حقیقت‌جویی در اسلام اساس نهضت تولید علم»، در مجموعه مقالات همایش تولید علم و جنبش نرم‌افزاری در حوزه معارف اسلامی، ش ۱، ۱۳۸۹ ش، ص ۱۰۵-۱۱۸.

حقیقت مطلق، با ستایش از حق‌گرایان، اسلام و ایمان را همان اقرار به حق می‌داند و هدایت کسانی را که در راه شناخت حق تلاش می‌کنند، تضمین کرده است: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) (عنکبوت/۶۹). در نگاه قرآنی نظام تکوین و تشریح بر محور حقیقت استوار است و آیات الهی نظام آفرینش را نظامی بر محور حق معرفی کرده، بطلان و پوچی را در آفرینش جهان نفی می‌کند: (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ...) (روم/۸). یا در جایی دیگر می‌فرماید: «و ما آسمان ها و زمین و هر آنچه را که میان این دو است باطل نیافریدیم» (ص/۲۷). بنابراین جهت‌گیری نظام آفرینش در دیدگاه قرآنی بر تشبیت حق و ریشه‌کن شدن باطل است: (يُحِقُّ الْحَقَّ وَيُبْطِلُ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ) (انفال/۸). همچنین قرآن کریم بر شناخت حق از باطل و نیز عدم کتمان آگاهانه آن تاکید می‌کند: (وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (بقره/۴۲) و در جایی دیگر عدم آگاهی و دانش و پیروی از حدس و گمان بی پایه را دلیل روی‌گردانی از حق و حقیقت می‌داند: (وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا) (نجم/۲۸). بدین سان آزادی اطلاعات و تزریق آگاهی و روشننگری به بطن جامعه می‌تواند عموم مردم را به سوی حق و حقیقت رهنمون سازد و آنها را از گمراهی و دوری از حقایق مصون نگه دارد.

موانع و محدودیت‌ها

محدودیت‌ها و استثناهایی که بر آزادی اطلاعات وارد می‌شود برای حمایت از منافع است که به صورت فردی یا جمعی متوجه اشخاص می‌باشد. ایجاد محدودیت بر فعالیت‌های اطلاع‌رسانی، اگر در ظاهر خلاف اصول آزادی اطلاعات به شمار می‌آید، اما نمی‌توان الزامات آزادی اطلاعات را به طور مطلق تفسیر نمود و از آزادی هرگونه اطلاعات و در هر شرایطی سخن گفت.^۱ بنابراین برخی از محدودیت‌ها در واقع برای

۱. جاویر، حسین و محدثه اصولی یامچی، «جایگاه فقهی مصلحت عمومی در محدودیت اطلاع‌رسانی»،

حفظ حریم آزادی اطلاعات و نیز برای عدم تعدی به حقوق دیگران و حفظ ارزش‌های دینی در جامعه اسلامی لازم و ضروری است. در ادامه برخی از مواردی که در این مقوله قابل توجه می‌باشند، با تکیه بر آیات شریفه قرآنی بحث و بررسی شده‌اند:

۱. امنیت ملی

حمایت از امنیت ملی ایجاب می‌کند دولت‌ها از هرگونه اقدامی که این امنیت را در معرض تهدید قرار می‌دهد پیشگیری کرده، در صورت انجام اقداماتی علیه امنیت ملی، اقدام کنندگان را مجازات کنند. دسترسی به اطلاعات امنیتی موجود در مؤسسات عمومی یکی از عواملی است که می‌تواند زمینه را برای تهدید امنیت ملی فراهم آورد. به همین دلیل، در قوانین آزادی اطلاعات کشورهای مختلف، برای ممانعت از دسترسی شهروندان به اطلاعات امنیتی، دو اقدام اساسی صورت گرفته است: استثنا کردن اطلاعات امنیتی از قلمرو اطلاعات مشمول آزادی اطلاعات و استثنا کردن مؤسسات امنیتی از قلمرو مؤسسات مشمول آزادی اطلاعات. این مقوله در آیات قرآن کریم نیز مورد توجه قرار گرفته است. یکی از این موارد، ممنوعیت شایعه‌سازی و فاش ساختن اطلاعات نظامی و به عبارتی حرمت پخش و اشاعه اخبار امنیتی و نکوهش افشاکنندگان اخباری است که سبب ترس و وحشت از دشمن می‌شود: (وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا) (نساء/۸۳).

در جایی دیگر افشای اسرار جامعه اسلامی، خیانت به خدا، رسول اکرم ^ﷺ و مؤمنان تلقی شده است: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (انفال/۲۷)، تا جایی که در آیه ۶۰ سوره مبارکه احزاب، منافقان و شایعه‌پراکنان، به کیفر اعمالشان که همانا تجاوز به حقوق و امنیت مردم بوده است، تهدید شده‌اند: (لَنْ لَّم يَنْتَهُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا).

فقهِ و حقوق ارتباطات، ش ۱، ۱۳۹۰ ش، ص ۵۰-۸۶.

بنابراین آزادی اطلاعات نباید امنیت ملی را در جامعه اسلامی مخدوش سازد و در این‌گونه موارد آشکارسازی و دسترس‌پذیری اطلاعات، باید با احتیاط و رعایت موارد امنیتی صورت پذیرد.

۲. اسرار دولتی

اسرار دولتی همانند امنیت ملی، یکی از حساس‌ترین و شکننده‌ترین حوزه‌های آزادی اطلاعات محسوب می‌شود که از اهمیت زیادی برخوردار است؛ زیرا اطلاعاتی که در این مقوله قرار می‌گیرند یا کاملاً غیرقابل افشاء می‌شوند یا افشای آنها از سازوکار خاصی پیروی کرده، تابع محدودیت‌هایی می‌شود. به همین دلیل، برای حمایت از آزادی اطلاعات و نیز به منظور معلوم کردن اطلاعاتی که اسرار دولتی محسوب می‌شوند، در تدوین و تفسیر قوانین مربوط به اسرار دولتی باید از اصول و موازین خاصی پیروی کرد تا آزادی اطلاعات در مصاف با اسرار دولتی قربانی نشود. با توجه به این اصول و قواعد است که درباره اعتبار و ارزش قوانین و مقررات مربوط به اسرار دولتی قضاوت می‌شود و انطباق آنها با موازین یک جامعه مردم‌سالار، دولت شفاف و آزادی بیان و اطلاعات سنجیده می‌شود. مقوله‌بندی متعارف اسرار دولتی که در بیشتر کشورها به چشم می‌خورد، عبارت است از: مقوله اسرار نظامی، مقوله اسرار اقتصادی، علمی و تکنولوژی، مقوله اسرار سیاسی، اطلاعاتی و ضد اطلاعاتی.

عدم افشای اطلاعات سری و نکوهش این عمل در قرآن کریم در بحث مربوط به امنیت ملی اشاره شد و آیات مربوط بررسی گردید. علاوه بر آن، لزوم پرهیز اهل ایمان از مخرم اسرار قرار دادن بیگانگان، ضرورت حفاظت اطلاعات و اسرار جامعه اسلامی، لزوم هوشیاری مستمر جامعه ایمانی در برابر توطئه‌ها و نفوذهای دشمنان دین به علت دشمنی بیگانگان با اسلام و جامعه ایمانی در آیه ۱۱۸ سوره آل عمران مورد تأکید قرار گرفته است: (یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُوا مَا عَيْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ). لذا اسرار دولتی که می‌تواند مورد سوءاستفاده دشمنان قرار گیرد، بنا به دستور صریح آیات قرآنی می‌بایست مورد حفاظت قرار گیرد و قاعدتاً خارج از شمول آزادی اطلاعات

محسوب می‌گردد.

۳. حریم خصوصی

ارتباط میان آزادی اطلاعات و حریم خصوصی درباره اطلاعاتی مطرح می‌شود که داده‌های شخصی نامیده می‌شوند. در واقع، داده‌های شخصی، جزئی از قلمرو حریم خصوصی افراد را تشکیل می‌دهند. توضیح آنکه هریک از افراد جامعه خواسته یا ناخواسته، داده‌های زیادی را در اختیار دولت و برخی از مؤسسات بخش خصوصی قرار می‌دهد. در بسیاری از موارد، ارائه این داده‌ها لازمه دسترسی شهروند به خدمات عمومی است؛ برای مثال، استفاده از خدمات بانکی، پزشکی یا بهداشتی، آموزشی و تحصیلی، خدمات آب و برق و گاز و تلفن، استخدام در دستگاه دولتی یا خصوصی، منوط به آن است که داده‌های شخصی متقاضی در اختیار دولت یا بخش خصوصی قرار گیرد. دسترسی به چنین داده‌هایی برای رعایت مساوات در برخورداری از خدمات عمومی و مبارزه با تبعیض و در نهایت، توزیع عادلانه خدمات عمومی ضروری است. اهمیت داده‌های شخصی و ارتباط آنها با آزادی، استقلال و کرامت انسانی سبب شده است که در برخی از اسناد، حق افراد در مصون بودن داده‌های شخصی آنها از تعرض‌های غیرقانونی، یکی از حقوق بشری اساسی محسوب شود و حمایت‌های جدی از آن به عمل آید. از سوی دیگر حق حریم خصوصی و منع ورود به حیطه خصوصی افراد نیز مورد نظر شارع مقدس بوده و در دهه‌های اخیر مورد توجه جدی حقوقدانان قرار گرفته است. آیات شریفه قرآن کریم، حریم خصوصی را با ممنوعیت و حرمت تجسس در احوال و زندگی خصوصی دیگران برجسته ساخته است: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ) (حجرات/۱۲). در این آیه تجسس و کنجکاوی در عیوب و کاستی‌های زندگی مؤمنان، هم‌ارز و هم‌ردیف گناه کبیره غیبت

۱. جعفری، علی، «مبانی فقهی حقوقی اطلاع‌رسانی و محدودیت آن»، دو فصلنامه فقه و حقوق ارتباطات،

سال اول، ش ۲، ۱۳۹۱ ش، ص ۷۷-۱۱۴.

قرار گرفته و نشانه بی تقوایی و نیازمند توبه به درگاه الهی دانسته شده است. این آیه اهمیت حریم خصوصی را گوشزد نموده است و لذا مشخص است که آزادی اطلاعات نباید حریم خصوصی و شخصی افراد را مورد تعرض قرار دهد و آبروی افراد را خدشه دار نماید.

۴. اختلاف افکنی

قرآن کریم به مسئله وحدت اسلامی اهمیتی ویژه داشته، اتحاد را نعمت خدا و اختلاف را نوعی از عذاب الهی می داند، به گونه ای که ایجاد و حفظ وحدت در جامعه اسلامی از مظاهر تقوای الهی می باشد. آیه (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) (آل عمران/ ۱۰۳) همه مسلمانان را به اتحاد و دوری از اختلاف دعوت می کند. و در سیاق آیاتی قرار دارد که در صدر آن، مؤمنان را به رعایت تقوای الهی فرا می خواند. از اینجا می توان این نکته را برداشت نمود که ایجاد و حفظ وحدت در جامعه اسلامی از مظاهر تقوای اجتماعی - سیاسی است، چنان که ایجاد تنش و درگیری برخلاف تقوای الهی می باشد. اختلاف از بدترین انواع عذاب برای جامعه انسانی است که پیامدهای شوم درونی و بیرونی را در پی دارد. پیامد درونی اش این است که هر لحظه احتمال دارد آتش جنگ و درگیری در چنین جامعه ای شعله ور شود و همه هستی آن را به آتش کشد؛ چنان که قرآن کریم می فرماید: (وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا...) (آل عمران/ ۱۰۳)؛ شما در اثر اختلاف بر لبه گودالی از آتش بودید؛ پس خدا شما را از آن نجات بخشید.

پیامد بیرونی اختلاف این است که جامعه در اثر آن قدرتش را از دست می دهد و در برابر دیگران ضعیف و سرخورده می شود: (وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ...) (انفال/ ۴۶)؛ با هم منازعه و درگیری نکنید. آن گاه سست می شوید و قدرتتان از دست می رود.

تعبیر به «تذهب ریحکم» اشاره لطیفی است به اینکه با نزاع و کشمکش هم قدرت جامعه و هم حیثیت و آبرویش از بین می رود. بنابراین آزادی و اشاعه اطلاعات نباید موجب اختلاف افکنی در میان صفوف مسلمانان شود و آنها را از وحدت و همدلی دور نماید.

۵. بدعت‌گذاری در دین

یکی از آفات و آسیب‌های مهمی که جریان‌های فکری و فرهنگی به ویژه ادیان و شریعت‌های الهی را در طول تاریخ با مشکلات روبه‌رو ساخته، بدعت و جریان‌های بدعت‌گذار بوده است. بدعت در دین موجب ظهور یک سلسله مسائل جدید به نام مذهب می‌گردد. در باورهای مردم ایجاد تردید نموده، فرقه‌ها، و جریان‌های باطل پدیدار شده و سبب ناکارآمدی و گریز از دین می‌گردد. اسلام به ویژه مکتب آسمانی اهل بیت همواره در طول تاریخ با بدعت و بدعت‌گذاری مواجه بوده است. حرمت بدعت در اسلام به این دلیل است که بدعت‌گذاری نوعی افتراء بر خداست و افتراء بر خداوند از گناهان کبیره و حرام است؛ چنان‌که قرآن می‌فرماید: (...ءَاللهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللهِ تَفْتَرُونَ) (یونس/۵۹)؛ آیا خداوند اجازه چنین کاری را داده است یا به او افتراء می‌بندید. در آیه دیگری می‌فرماید: (وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا...) (انعام/۹۳)؛ کیست ستمکارتر از آن‌که بر خدا دروغ بندد.

از آنجا که معارف و احکام الهی باید از طریق وحی و ادله معتبره ثبوت برسد، هرگونه بدعت در دین نامشروع و گناه عظیمی محسوب می‌گردد؛ چرا که اگر باب بدعت در دین گشوده شود، هرکس با سلیقه شخصی و فکر خاص خود می‌کوشد چیزی بر آیین خدا بیفزاید یا از آن بکاهد و دین بازیچه هوی پرستان و سودجویان می‌گردد. پیداست که حد و مرز آزادی اطلاعات، پرهیز از بدعت‌گذاری در دین و اعتقادات مذهبی مردم است و این نکته باید در وضع قوانین مربوط به آن نیز مورد توجه قرار گیرد.

۶. مالکیت فکری

حق معنوی یا فکری، حق و مزیتی است قانونی و غیرمادی که مربوط به پدیدآورنده و برای حمایت از اوست و به صاحب آن اختیار انتفاع انحصاری از فعالیت فکر و ابتکارش را می‌دهد. دارنده کپی‌رایت می‌تواند با استناد به این حق، از افشای اثر خود به عموم امتناع کند و اطلاعات خود را از آنها دریغ بدارد و حق تکثیر اثر خود را طبق شرایط دلخواه به شخص خاصی واگذار نماید. آیات شریفه قرآن بر حرمت استفاده کردن از مال مردم بدون رضایت آنها تأکید نموده و هرگونه تصرف در اموال دیگران از طریق نادرست و

بناحق را نهی فرموده است: (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبِطْلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (بقره/۱۸۸). همچنان غصب و تجاوز به حقوق دیگران و هرگونه تصرف در اموال دیگران که به صورت باطل و ناروا و غیر شرعی باشد، باطل و حرام است: (... لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبِطْلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ) (نساء/۲۹). علاوه بر این، می‌توان وجوب وفای به عهد و پیمان را که در آیه اول سوره مائده بدان اشاره شده است از مستندات مشروعیت حق مالکیت فکری دانست. بدین سان در آزادی اشاعه و نشر اطلاعات می‌بایست حقوق افراد و به ویژه حق معنوی پدیدآورندگان اطلاعات را در نظر گرفت و به محدودیت‌های آن توجه داشت.

نتیجه‌گیری

فقدان آزادی اطلاعات و طفره رفتن از شناسایی آن، معلول وجود فرهنگ اسرارگرایی در بسیاری از حکومت‌های جهان است. منظور از تسهیل دسترسی شهروندان به اطلاعات آن است که باید تشریفات دسترسی به اطلاعات، کم شود؛ مهلت‌های زمانی دقیق برای به جریان انداختن درخواست‌های دسترسی پیش‌بینی شود؛ هر نوع امتناع از پاسخ به درخواست‌ها با ذکر دلایل و به صورت مکتوب صورت گیرد؛ متقاضی دسترسی این امکان را داشته باشد که به اطلاعات مورد نظرش، به شکلی که می‌پسندد دسترسی داشته باشد؛ محدودیت‌ها و موانع عملی دسترسی از میان برداشته شود؛ و سرانجام آنکه، هزینه دسترسی به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی نباید به اندازه‌ای بالا باشد که متقاضیان احتمالی را از طرح درخواست خود منصرف کند.^۱ پژوهش حاضر بر آن بود که موضوع آزادی اطلاعات را در آیات قرآن مورد کند و کاو قرار دهد. بررسی حاضر نشان داد که نه تنها بسیاری از اصول آزادی اطلاعات در قرآن کریم مورد اشاره و تاکید قرار گرفته، بلکه الزامات و مبانی بیشتری نیز می‌توان با تکیه بر محتوای آیات استخراج نمود و به اصول موجود افزود. پرسش‌های بعدی پژوهش نیز که بررسی ادله قرآنی الزامات و

۱. انصاری، باقر، آزادی اطلاعات، ص ۱۶.

محدودیت‌ها بود، در بخش‌های جداگانه به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفت. بنابراین این فرضیه که در آیات متعدد قرآن کریم بر الزامات و محدودیت‌های آزادی اطلاعات تصریح شده است، مورد تأیید قرار می‌گیرد. با توجه به یافته‌های این پژوهش برای تحقق آزادی اطلاعات، می‌توان مواردی چون تعریف دقیق قلمرو و استثناهای آزادی اطلاعات، تسهیل دسترسی به اطلاعات، اتخاذ تدابیر مبارزه با فرهنگ اسرارگرایی، پیش‌بینی ضمانت اجرا برای حق دسترسی به اطلاعات، علنی کردن برخی نشست‌های دولتی، حمایت از افشاکنندگان، عدم الزام متقاضی اطلاعات به ارائه دلیل، اطلاع‌رسانی فعال و به موقع و اصلاح قوانین مغایر با اطلاع‌رسانی را مورد تأکید قرار داد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. اسماعیلی، محسن، «آزادی ارتباطات و اطلاعات در حقوق و معارف اسلامی. رسانه، سال هجدهم، ش ۱، ص ۲۴۵-۲۶۱».
۳. انصاری، باقر، «مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، نامه حقوقی، ج ۳، ش ۱، ۱۳۸۶ ش، ص ۱۳۷-۱۵۸.
۴. انصاری، باقر، آزادی اطلاعات، نشر دادگستر، تهران، ۱۳۸۷ ش.
۵. پورحسین، قاسم، «سیاق در قرآن»، پیام جاویدان، ش ۵، ۱۳۸۳ ش، ص ۳۰-۴۷.
۶. جاوید، حسین و محدثه اصولی یامچی، «جایگاه فقهی مصلحت عمومی در محدودیت اطلاع‌رسانی»، فقه و حقوق ارتباطات، ش ۱، ۱۳۹۰ ش، ص ۵۰-۸۶.
۷. جعفری، علی، «مبانی فقهی حقوقی اطلاع‌رسانی و محدودیت آن»، دوفصلنامه فقه و حقوق ارتباطات، سال اول، ش ۲، ۱۳۹۱ ش، ص ۷۷-۱۱۴.
۸. حکیمی تهرانی، محمد مهدی، «آزادی اطلاعات؛ با نگاهی بر قانون انتشار و دسترسی»، دوفصلنامه فقه و حقوق ارتباطات، سال اول، ش ۲، ۱۳۹۱ ش، ص ۱۱۵-۱۴۸.
۹. ربانی، محمدحسین، «نقش سیاق در تفسیر»، پژوهش‌های قرآنی، ش ۲۷ و ۲۸، ۱۳۸۰ ش، ص ۳۲۲-۳۴۱.
۱۰. رستمی زاده، رضا، «دانش پژوهی و حقیقت‌جویی در اسلام اساس نهضت تولید علم»، در مجموعه مقالات همایش تولید علم و جنبش نرم‌افزاری در حوزه معارف اسلامی، ش ۱، ۱۳۸۹ ش، ص ۱۰۵-۱۱۸.
۱۱. ساریخانی، عادل و روح‌الله اکرمی سراب، «مبانی فقهی حق بر اطلاعات»، حکومت اسلامی، سال هفدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۵)، ۱۳۹۱ ش، ص ۳۷-۶۰.

۱۲. عرفانی منش، محمد امین، «آزادی اطلاعات»، *ره‌آورد نور*، ش ۲۱، ۱۳۸۶ ش، ص ۲۴-۲۹.

۱۳. نمک دوست تهرانی، حسن، «حق دسترسی به اطلاعات: بنیان‌ها، روند جهانی و جایگاه ایران»، *رسانه*، ش ۵۳، ۱۳۸۲ ش، ص ۵۰-۶۶.

1. Mendel, Toby (2008); **Freedom of Information (A Comparative Legal Survey)**, Paris: Unesco, Second Edition.